

УДК 81376:811.161.3

© *Ала Шубадзёрава*

дацэнт кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін Магілёўскага інстытута МУС (Беларусь), кандыдат філалагічных навук, дацэнт

© *Ala Shubadziorava*

Associate Professor of the Social and Humanitarian Disciplines dept. of the Mogilev Institute of the Ministry of Internal Affairs (Belarus), Ph.D in Philology, Associate Professor e-mail: ashuboderova@mail.ru

СУГУЧНАСЦЬ СЛОЎ ЯК ЛІНГВІСТЫЧНАЯ З'ЯВА І СТЫЛІСТЫЧНЫ ПРЫЁМ (НА МАТЭРЫЯЛЕ БЕЛАРУСКАЙ ДРАМАТУРГІІ)

У артыкуле разглядаецца моўны і маўленчы патэнцыял такой лінгвістычнай з'явы, як сугучнасць слоў. Робіцца спроба прааналізаваць і ўпарадкаваць розныя металінгвістычныя назвы, якія выкарыстоўваюцца для яе абазначэння. Вызначаюцца стылістычныя функцыі гукавога падабенства слоў у беларускай драматургіі.

У навуковай літаратуры для абазначэння сугучнасці, ці гукавога падабенства слоў, выкарыстоўваюцца розныя тэрміналагічныя найменні: «паранімія», «паранамазія», «паранімічная атракцыя», «народная этымалогія», «малапрапізм». Неабходна высветліць, што ўяўляюць сабой гэтыя лінгвістычныя паняцці, як яны суадносяцца паміж сабой і якую стылістычную функцыю выконваюць у мастацкім тэксце.

Найбольш ужывальным сярод пералічаных з'яўляецца тэрмін «паранімія» — гэта з'ява гукавога падабенства слоў-паронімаў, якія адражняюцца сэнсавы. У сучасным мовазнаўстве пакуль што няма адзінага погляду на прыроду паронімаў (як і параніміі). Гэты тэрмін ужываецца ў вузкім і шырокім значэннях. Прыхільнікі вузкага разумення тэрміна лічаць паронімамі толькі аднакаранёвыя словы, блізкія паводле гучання, з націскам на адным і тым жа складзе, якія належаць аднаму логіка-граматычнаму раду і выражаюць розныя сэнсавыя паняцці. Напрыклад, *абясцілець* — 'стаць бяссільным, знемагчы'; *абясціць* — 'пазбавіць сілы, зрабіць каго-небудзь бяссільным'. Пры шырокім разуменні тэрміна да паронімаў адносяць блізкія паводле гучання

словы — і аднакаранёвыя, і з рознымі каранямі, незалежна ад месца націску ў іх, ад прыналежнасці да адной ці розных часцін мовы і г. д. Напрыклад, *прыдворны* — *прытворны*, *вещер* — *вищер*, *фарс* — *фарш* і інш.

Адзначаючы наяўнасць двух пунктаў погляду на паронімы і розніцу паміж шырокім і вузкім разуменнем гэтага тэрміна, П. М. Дзянісаў звяртае ўвагу на тое, што «магчыма, за выключэннем вельмі вузкага класа ўласна паронімаў (*практичный* — *практический*) усе астатнія існуюць толькі для асоб з пэўным узроўнем ведання (або, хутчэй, няведання) мовы» [1, с. 221].

Паранамазіяй называюць з’яву свядомага збліжэння паронімаў у маўленні, стылістычнае выкарыстанне гукавога ці семантычнага падабенства слоў. Як слухна заўважае В. І. Рагаўцоў, «такія маўленчыя “паронімы” з большым ці меншым адступленнем ад “нормы” можна было б назваць тэрмінам “паранамасы”, які некаторыя даследчыкі ўжываюць для абазначэння рознакаранёвых паронімаў. Па-першае, гэты тэрмін суадносны з тэрмінам “паранамазія” (“паранамасія”), што абазначае з’яву мастацкага маўлення, а па-другое, ён утвораны па аналогіі з першым кампанентам бінармы “паронімы — паранімія”» [2, с. 48–49]. У навуковай літаратуры канчаткова не высветлена пытанне пра адносіны параніміі і паранамазіі [3; 4]. Многія даследчыкі лічаць, што «толькі паранімія ў вузкім значэнні слова з’яўляецца адным са структурных кампанентаў мовы і займае пэўнае месца ў яе сістэме» [3, с. 50]. Нельга не адзначыць, што паранамазія — гэта фігура маўлення, звязаная з індывідуальна-аўтарскай словатворчасцю, з ненарматыўным словаўжываннем, памылковай ці мэтанакіраванай заменай у маўленчай плыні аднаго сугучнага слова другім. Менавіта гэтыя прыметы і адрозніваюць паранамазію ад параніміі.

Як ужо адзначалася, побач з тэрмінамі «паранамазія» і «паранімія» выкарыстоўваюцца такія металінгвістычныя абазначэнні, як «народная этымалогія», «малапрапізм», «паранімічная атракцыя». Апошні тэрмін не мае адзінага і дакладнага азначэння. Даволі часта ён падмяняецца тэрмінам «народная этымалогія» [5, с. 92] або «паранамазія» [6, с. 195], а некаторыя даследчыкі выкарыстоўваюць найменне «паранімічная атракцыя» для найбольш агульнай назвы такой маўленчай з’явы, як гукавое падабенства слоў [7].

Малапрапізмам звычайна прынята называць змененае (скажонае) выкарыстанне навуковых і кніжных слоў людзьмі, якія не зусім разумеюць іх значэння: Ген а. Бабуля, усё будзе **о’кэй**. Бабуля. А, знаю

я вас! Калі будзе **хакей** — за хлебам у магазін некаму будзе схадзіць (К. Губарэвіч. З вяршыні відаць далей).

Малапрапізм падобны на народную этымалогію, якая заснавана на пераасэнсаванні запазычаных або незразумелых родных слоў даступнымі сродкамі сваёй мовы. Прамоўца робіць спробу ўстанавіць семантычныя сувязі лексічных адзінак на аснове іх знешняга выпадковага гукавога падабенства без уліку сапраўднага паходжання. Напрыклад: Жанэта Іёнаўна. Ён там служыць савецкім консулам, генералам-аташэ... **правераным**. Раман (*напраўляе*). Можа, **павераным**. Жанэта Іёнаўна (*збянтэжана*). Ну гэта, як гэта... Я кажу, што не кантрабандай рэчы трапілі сюды, а праверааны (А. Махнач. Мадам Іёнаўна).

Такім чынам, улічваючы неакрэсленасць тэрміна «паранімічная атракцыя» і традыцыйнасць ужывання тэрміна «паранамазія» для абазначэння сугучнасці як стылістычнай фігуры, на наш погляд, мэтазгодна ў якасці базавага выкарыстоўваць тэрмін «паранамазія», а тэрмінамі «народная этымалогія», «малапрапізм» абазначаць разнавіднасці «паранамазіі», г. зн. ужываць як тэрміны відавья.

У мастацкай літаратуры паранамазія вельмі часта выкарыстоўваецца для стварэння камічнага эфекту і з'яўляецца важным сродкам пабудовы паранамастычных каламбураў, якія ўжо з'яўляліся аб'ектам навуковага даследавання ў беларускім мовазнаўстве [8]. Таму большую увагу хацелася б засяродзіць на народнай этымалогіі і яе стылістычных функцыях у мастацкім тэксце.

Упершыню тэрмін «народная этымалогія» быў уведзены ў навуковы ўжытак у 1858 г. нямецкім лінгвістам Ферсманам (E. Förstmann) [9, с. 224] і з цягам часу пачаў шырока выкарыстоўвацца ў многіх мовах. Нягледзячы на шматлікія азначэнні дадзенага паняцця, лінгвістычная сутнасць народнай этымалогіі звязваецца з такой моўнай з'явай, як аналогія, калі «незразумелыя паводле сваёй унутранай формы словы роднай мовы (напрыклад, гістарызмы і архаізмы), а таксама пераважна запазычаныя, іншамоўныя словы збліжаюцца са словамі вядомымі, зразумелымі на аснове адвольных фанетыка-марфалагічных і семантычных асацыяцый. У выніку ўзнікае новая, “зразумелая” матывацыя значэння» [10, с. 90].

У навуковай літаратуры побач з тэрмінам «народная (адвольная) этымалогія» ўжываецца і «наўмысная этымалогія». І хоць два гэтыя паняцці звязаны з адным працэсам — дээтымалагізацыяй, іх неабходна адрозніваць. Калі наўмысная этымалагізацыя выяўляе матываваныя прыметы, пакладзеныя ў аснову наймення, або ўзнаўляе тое, што было

ўласціва слову спрадвечна, то народная этымалогія прыпісвае словам неўласцівыя значэнні.

У драматургічных творах народная этымалогія з'яўляецца дзейным сродкам стварэння камічнага эфекту і маўленчай характарыстыкі персанажаў. Па-новаму асэнсоўваюцца і скажаюцца пераважна іншамовныя словы, сэнс якіх неведомы літаратурным героям. Часцей за ўсё гэта малаадукаваныя дарослыя і дзеці, якія імкнуцца прыстасаваць незнаёмае ім слова да агульнавядомага. Такія абыгрыванні сугучных слоў сустракаюцца ў п'есах К. Крапівы, А. Макаёнка, В. Вольскага і інш.: Ломцеў (здзівіўся). Ух ты! А ён — **эрудзіт**. Дзед Цыбулька. Зараз разбяромся, хто **ерундзіт** (А. Макаёнак. Таблетку пад язык). Або: Пані Яндрыхоўская. Мой сын выконвае тую **місію**, якую ўсклала на яго айчызна. Дзед Бадэль. Пачакай, мы яшчэ натаўком яму гэту **мысію** (К. Крапіва. Партызаны).

Іншы раз народна-этымалагічныя словы вельмі трапна адлюстроўваюць тыя або іншыя з'явы (калі паміж сугучнымі словамі ёсць цесная сэнсавая сувязь). Гэта словы тыпу «набедакурвіла» («набедакурыла»), «падліцай» («паліцай»): Ганна Ісакаўна. О! А яны зноў сядзяць, як курыцы. І нічога не ведаюць. Да нашай суседкі, да Мані, прыходзіла міліцыя. Вы не ведаеце чаго? Нешта **набедакурвіла**? Верачка. **Набедакурыла**. Ганна Ісакаўна. Я правільна сказала. Я ведаю, што я гавару (А. Макаёнак. Верачка). Ці: Ма ёр. Я хачу цябе ўзяць да сябе на службу, за **паліцаю**. Шабанок. Што гэта за **падліцай**. Нешта нясмачная назва (А. Кучар. Заложнікі).

Асабліва натуральна гучаць пабудаваныя на аснове народнай этымалогіі каламбуры ў вуснах дзяцей і старых людзей, якія не заўсёды здольны растлумачыць сэнс таго або іншага слова. Аднак у п'есах сустракаюцца і такія канструкцыі, дзе драматург, каб дасягнуць камічнага эфекту, знарок супастаўляе сугучныя словы. Параўнаем: Быкоўскі. Шампану прашу бутэльку, чыстага французскага шампану, і закусіць — **сігі** вяндронья ў цябе ёсць? Карчмарка. Жартаўнік вы, пане Быкоўскі, — просіце чаго няма. Я і з роду не чула, каб **фігі** вяндрзілі. Быкоўскі. Не фігі, а сігі, рыба такая... (*Шырока разводзіць рукамі.*) Кіт (В. Вітка. Шчасце паэта). І: Ладавіка (*суха*). За месіра сакратара паўнамоцнага пасла найяснейшай кароны грошы ўнесла **курыя**. Зразумелі? Ку-ры-я. Не зблытайце з **курыцай**. І не дай вам бог прагаварыцца, што зрабіў гэта я (У. Халіп. Ратнікі вечнасці). Калі камізм першага ўрыўка абумоўлены «няведаннем» персанажам значэння слова «сігі», то ў другім урыўку дзейная асоба разумее сэнс слова «курыя» («савет заможных людзей з іх падначаленымі»), але наўмысна супастаўляе

гэта слова з іншым — бліскім па гучанні, але розным паводле сэнсу (*курцыца*).

Народная этымалогія сустракаецца ў паранамастычных бінармах, кампанентамі якіх з'яўляюцца запазычаныя словы і словы роднай мовы. Незразумелыя іншамоўныя словы, якія вымаўляюцца персанажамі так, як у мове-крыніцы, суадносяцца дзейнымі асобамі з больш звычнымі для іх фанетычна-падобнымі словамі: Магдалена. Дурны не разумее. А я вось разумею... ну, ведама, ня ўсё, але шмат разумею... (*Ходзіць падскакваючы па сцэне і п'яе пад нос.*) **Жэ ву зэм, жэ ву задор.** Гаўдэнт (*здзіўлены*). А гэта ж як? Што ж гэта значыць? Магдалена. А вось ты не ведаеш, а я ведаю: жэ ву зэм, жэ ву задор. Гаўдэнт. **Жывы Сэм, жывы задор...** Які задор? (Ф. Аляхновіч. Шчаслівы муж).

Народна-этымалагічныя словы могуць утварацца пры дапамозе:

1. Аб'яднання частак двух слоў або выразаў на аснове іх структурнай, функцыянальнай або асацыятыўнай блізкасці (кантамінацыя): Жывіца. У цябе **пытанне** ці **выступленне**? Іван. **Запытальнае выступленне**. Не згодзен я выкладаць тры мільёны на новую псіхалогію (М. Матукоўскі. Наследны прынц).

Даволі часта кантамінаваныя словы так відазмяняюцца дзейнымі асобамі, што маюць толькі знешняе гукавое падабенства з тымі словамі, ад якіх яны ўтварыліся: Радыё. Сёння ў Маскву з афіцыйным візітам прыбыў кіраўнік дзяржавы астравоў Карыцы і Лаўровага Ліста гаспадзін **Джорж Крамін Шры**. Старая. Хто прыбыў? Фамілія нейкая? Стары. Прэзідэнт **Дзяржыкарманшырэй** з астравоў Карыцы і Лаўровага Ліста (А. Макаёнак. Кашмар). У гэтым каламбуры цяжкія паводле вымаўлення кампаненты іншамоўнага антрапоніма **Джорж Крамін Шры** суадносяцца дзейнай асобай з больш простымі і зразумелымі словамі «**дзяржы карман шырэй**», пры аб'яднанні якіх утвараецца аказіянальны антрапонім **Дзяржыкарманшырэй**.

Раздзялення лексічных адзінак на састаўныя кампаненты. Гэты прыём удала выкарыстоўваецца ў наступным каламбуры: Грэўвіц. Малайчына! Хаця яшчэ навучыцеся. Але чым пазней, тым лепей... Вас, здаецца, Аляксеем завуць? Вагура. Ну... Грэўвіц. Тыповае рускае імя. Вы рускі? Вагура. **Беларус...** Грэўвіц. Значыцца, **белы рускі** (*Засмяўся.*) (А. Дудараў. Узлёт).

Іншы раз для дасягнення камічнага эфекту часткі абыгранага слова знарком скажаюцца: Лявон. Пачакай, Клаўдзія. Што там Міхаіл сказаў? Паўгектара — **анахранізм**. Што гэта азначае? Максім. Анахранізм — гэта значыць: **а на хрэн** яму твае паўгектара (А. Макаёнак. Лявоніха на арбіце).

Такім чынам, калі ў жывой гутарковай мове народная этымалогія часцей за ўсё — памылковае семантычнае збліжэнне слоў, то ў мове літаратурных твораў яна ўяўляе з сябе «творчы акт, які патрабуе ад аўтара не толькі ўмення ўбачыць з'явы з камічнага боку, але і тонкага адчування мовы» [8, с. 65].

Спіс асноўных крыніц

1. Денисов, П. Н. Лексика русского языка и принципы ее описания / П. Н. Денисов. — М. : Наука, 1980. — 230 с.
2. Рагаўцоў, В. І. Паранамастычныя каламбуры ў беларускай драматургіі / В. І. Рагаўцоў // Весн. Віцеб. дзярж. ун-та. — 2000. — № 4. — С. 48–52.
3. Баханькоў, А. Я. Паранімы і паранімія / А. Я. Баханькоў // Беларуская лінгвістыка. — 1990. — Вып. 37. — С. 50–55.
4. Вишнякова, О. В. О проблемах паронимии / О. В. Вишнякова // Вопросы языкознания. — 1978. — № 4. — С. 96–106.
5. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — М. : Совет. энцикл., 1966. — 607 с.
6. Энциклапедыя для школьнікаў і студэнтаў : у 12 т. — Т. 7 : Беларуская мова / рэдкал. : У. У. Андрыевіч (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск : Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі. — 2017. — 495 с.
7. Коряжкина, О. В. Коммуникативно-прагматические возможности паронимической аттракции / О. В. Коряжкина // Теоретические аспекты современных гуманитарных наук : материалы конф., Петропавловск-Камчатский, 8–11 февр. 2011 г. / Камчат. гос. ун-т им. Витуса Беринга ; отв. ред.: Ю. В. Корчагин. — Петропавловск-Камчатский, 2012. — С. 81–85.
8. Костюков, В. М. В поисках яркого слова / В. М. Костюков // Русская речь. — 1983. — № 6. — С. 63–65.
9. Гридина, Т. А. Теория народной этимологии / Т. А. Гридина, В. Ченьковский // Психолінгвістычныя аспекты изучения речевой деятельности. — 2004. — № 2. — С. 223–249.
10. Барандеев, А. В. Народная этимология в русской топонимии / А. В. Барандеев // Русский язык в школе. — 2014. — № 5. — С. 90–98.

CONSONANCE OF WORDS AS A LINGUISTIC PHENOMENON AND A STYLISTIC DEVICE (BASED ON THE MATERIAL OF BELARUSIAN DRAMA)

The article examines the linguistic and verbal potential of such a linguistic phenomenon as word consonance. An attempt is made to analyze and organize the various metalinguistic names used to denote it. The stylistic functions of sound similarity of words in the Belarusian drama are defined.